

ABDÜLHAK DİHLEVÎ VE NESLİNİN HİNT ALTKITASI'NDA HADİS İLMİNİN YAYILMASINA KATKILARI

THE CONTRIBUTION OF 'ABD AL-ĤAQQ DIHLAWÎ AND HIS DESCENDANTS TO THE
DISSEMINATION OF HADITH IN THE INDIAN SUBCONTINENT

RAMAZAN ÇOBAN

ARŞ. GÖR., KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
HADİS ANABİLİM DALI
RES. ASSIST., KİLİS 7 ARALIK UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY
DEPARTMENT OF HADITH
KİLİS, TÜRKİYE
ramazancoban193@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-4081-942X>
<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1466649>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
7 Nisan / April 2024

Kabul Tarihi / Accepted
27 Haziran / June 2024

Yayın Tarihi / Published
Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as

Çoban, Ramazan, "Abdülhak Dihlevî ve Neslinin Hint Altkitası'nda Hadis İlminin Yayılmasına Katkıları [The Contribution of 'Abd al-Ĥaqq Dihlawî and His Descendants to the Dissemination of Hadith in the Indian Subcontinent]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 11/1 (Haziran/June 2024): 389-412.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Türkiye.

ilahiyatdersisi@kilis.edu.tr

ABDÜLHAK DİHLEVÎ VE NESLİNİN HİNT ALTKİTASI'NDA HADİS İLMİNİN YAYILMASINA KATKILARI¹

Öz

Hadis ilmi ile ilgili faaliyetler X./XVI. asır Hint Altkitası'nda belirli bölgelerde bulunmakla beraber XI./XVII. asırda Altkita'nın tamamına yayılmıştır. Bu dönemde bölgede hadis ilminin yayılmasında çaba gösterenlerin başında Abdülhak Dihlevî (1052/1642) ve onun eğitim metodunu devam ettiren çocukları ve talebeleri gelmektedir. X./XVI. asır da hadis ilmi açısından Hicaz'la münasebetlerin yoğunluğu ve yöneticilerinin İslami ilimlerin öğretilmesine öncelik vermesi yönüyle Gucerât ve Sind bölgeleri ön plana çıkmıştır. Gucerât bölgesinde Ali el-Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567) ve Muhammed Tahir el-Fettenî (985/1577) gibi muhaddisler gerek eserleriyle gerekse yetiştirdikleri talebelerle hadis ilminin bölgede yayılmasına ciddi katkıda bulunmuşlardır. Ancak bu etki bölgesel olarak kalmış ve Hint Altkitası'na yayılmamıştır. XVII. yüzyıla gelindiğinde Gucerât bölgesinin Babürülüler'in kontrolüne geçmesiyle birlikte bölgedeki ilmi canlılık Babürülüler'in merkezi olan Delhî şehrine kaymıştır. Hadis ilminin Delhî merkezli olarak Kuzey Hindistan'da yayılmasında Abdülhak Muhaddis Dihlevî'nin başlattığı ve onun neslinin devam ettirdiği hadis tedris faaliyetinin büyük etkisi olmuştur. Abdülhak Muhaddis, Kur'an ve sünneti merkeze alarak kurduğu medresesindeki eğitim ve irşad faaliyetleriyle yüzlerce talebe yetiştirmiş, çocukları ve torunlarıyla bu eğitimi nesillerce devam ettirmiş, yazdığı eserlerle kendisinden sonra kalıcı bir iz bırakmıştır. Bölgenin yaygın dili Farsça olduğu için Abdülhak Muhaddis bazı eserlerini Farsça bazılarını da Arapça olarak kaleme almıştır. Onun yazdığı eserlerin tamamı toplum tarafından kabul görmüş ve pek çoğu yazıldığı dönemden günümüze kadar okutulmuş, şerh, ihtisar, tashih ve tahkik gibi çalışmalarla günümüze nakledilmiştir. Bu makalede Abdülhak Muhaddis Dihlevî'nin hayatı, hoca-talebe ilişkisi, hadis eserleri ele alınacak, onun talebeleri ve neslinden gelen âlimlerin bu mirası nasıl zenginleştirdiği ve bölgede hadis ilminin yayılmasına ne gibi katkılar sundukları incelenmiştir. İslami ilimlerin hemen hemen tüm alanlarında eser yazan Abdülhak Dihlevî'nin öne çıktığı dört alan Hadis, Tasavvuf, Tarih ve Biyografi alanlarıdır. 15-16 yaşlarından itibaren eser telif etmeye başlayan Abdülhak Muhaddis, 42 yaşında Hicaz dönüşü kurduğu medresede 52 yıl Kur'an ve sünnet merkezli eğitim faaliyetleri yürütmüş, Hint Altkitası'nın çeşitli bölgelerinden gelen talebeler yetiştirmiş, kendinden sonra oğlu Nûrullah'ı (ö. 1073/1662) medresesinin başına geçirerek nesillerce devam edecek olan hadis tedris faaliyetini başlatmıştır. Bu faaliyet Nûrullah Dihlevî'nin çocukları ve torunları tarafından devam ettirilmiş, bu nesildeki son büyük âlim Selamullah'ın (ö. 1229/1814) çocuklarından sonra son bulmuştur. Çalışmada yaklaşık 2 asır devam eden bu neslin faaliyetleri de incelenmiş ve bölgenin hadis ilmine yönelmesinde büyük katkıları olduğu tespit edilmiştir. Abdülhak Dihlevî *Ma sebete bis's-sünne ve Risâle der âdâb-ı libâs* gibi müstakil hadis eserleri yanında, *Mişkâtü'l-Mesabih* üzerine *Eşi'atü'l-lemâât* ve *Lema'âtü't-tenkih* adlı biri Farsça diğeri Arapça iki şerh kaleme almış, ayrıca *Sifru's-sa'ade* üzerine *el-Tariku'l-kavim fi şerhi's-Sıratil-müstakim*'i yazarak hadis şerh literatürüne katkı sağlamıştır. Ayrıca *Lema'ât*'in mukaddimesinde hadis usulü bilgileri vermesiyle de hadis usulünün bölgede yaygınlaşmasını sağlamıştır. Dihlevî eserlerinde Hanefî hadis anlayışını savunmuş, *Lema'âtü't-tenkih* ve *Fethu'r-Rahman fi isbâti Mezhebi'n-Nu'mân* adlı eserleriyle de hadislerle Hanefî mezhebinin görüşlerini uzlaştırmaya gayret göstermiştir. Bunların yanında Kâdirî, Çiştî, Şâzeli ve Medyenî tarikatlarından icazet almıştır. Resmi görevlerden uzakta kalarak medresesinde bir uzlet hayatını tercih etmiştir. Kendi dönemine kadar çoğunluğu Kâdirî

¹ Makale "Abdülhak Dihlevî ve Hadisçiliği" isimli devam eden doktora tezinden türetilmiştir.

Sufilerin biyografilerinden oluşan *Ahbârü'l-Ahyâr* adlı biyografi eserini yazmıştır. Hayatında ve eserlerinde özellikle Kâdirilik vurgusu ağır basmaktadır. Yaşadığı dönemde Ekber Şah'ın Din-i İlähî anlayışıyla beraber ortaya çıkan dini ve itikâdî bozulmalara karşı mücadele vermiştir. Peygamber'in dindeki otoritesini ispatlayan ve Peygamber sevgisini aşlayan eserler yazarak Hz. Peygamber'in konumunu hafife alanlara karşı çıkmıştır. Abdülhak Dihlevî ve neslini ele alan bu çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmış, toplanan verilerden çeşitli çıkarımlarda bulunulmuştur. Abdülhak Muhaddis Dihlevî hadis ve tasavvuf başta olmak üzere tüm İslami ilimlerin Hint Altkitası'nda okutulup yaygınlaştırılması için kalıcı bir faaliyet başlattığı ve bu faaliyetlerin Şah Veliyyullah ve çocukları ile zirveye ulaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Abdülhak Muhaddis Dihlevî, Nûrulhak Dihlevî, Selamullah, Hint Altkitası, Lema'atü't-tenkîh, Eşî'atü'l-lema'ât.

THE CONTRIBUTION OF 'ABD AL-ĤAQQ DIHLAWÎ AND HIS DESCENDANTS TO THE DISSEMINATION OF HADITH IN THE INDIAN SUBCONTINENT

Abstract

The science of Hadith was present in certain regions of the Indian subcontinent in the X./XVI. century, but it spread to the entire subcontinent in the XI./XVII. century. At the forefront of this spread were 'Abd al-Ĥaqq Dihlawî (1052/1642) and his children and students, who continued his teaching methods. In the X./XVI. century, the Gujarat and Sindh regions were prominent due to their proximity to the Hijaz and the priority given by their rulers to the teaching of Islamic sciences. In the Gujarat, traditionists such as Ali al-Muttaqî al-Hindî (d. 975/1567) and Muhammad Tahir al-Fattani (985/1577) made significant contributions to the spread of Hadith studies in the region through their works and the students they trained. However, this influence remained regional and did not spread to the entire Indian subcontinent. In the XVII. century, with the transfer of the Gujarat region to the Mughals, the scholarly dynamism of the region shifted to the Mughal capital of Delhi. The teaching activities of Hadith initiated by 'Abd al-Ĥaqq Muĥaddith Dihlawî and continued by his generation had a great impact on the spread of Hadith studies in North India, centered on Delhi. 'Abd al-Ĥaqq Muĥaddith trained hundreds of students through his educational and preaching activities in his madrasa, which focused on the Quran and Sunnah. He continued this education for generations with his children and grandchildren, and left a lasting impact with his written works. Since the region's common language was Persian, 'Abd al-Ĥaqq Muĥaddith wrote some of his works in Persian and some in Arabic. All of his works were accepted by the society and many of them were taught from the time they were written until today, and they were transmitted to the present day with works such as commentary, abridgement, correction and verification. This article examines the life of 'Abd al-Ĥaqq Muĥaddith Dihlawî, his teacher-student relationship, his works on hadith, and how his students and later generations of scholars enriched this heritage and their contributions to the spread of hadith studies in the region. 'Abd al-Ĥaqq Dihlawî, who wrote works in almost all fields of Islamic sciences, stood out in four fields: Hadith, Sufism, History and Biography. Starting to write works at the age of 15-16, 'Abd al-Ĥaqq Muĥaddith Dihlawî, after returning from the Hijaz at the age of 42, established a madrasa where he taught for 52 years based on the Quran and Sunnah. He trained students from various parts of the Indian subcontinent and, by his will, appointed his son Nûr-al-Ĥaqq(d. 1073/1662) as the head

of his madrasa and started the hadith teaching activity that would continue for generations. This activity was continued by the children and grandchildren of Nūr-al-Ḥaqq Dihlawī, and ended with the children of the last great scholar of this generation, Salam Allah (d. 1229/1814). The study also examines the activities of this generation, which lasted for about 2 centuries, and it has been determined that this family had great contributions to the region's orientation towards hadith science. In addition to writing independent works of hadith such as *Ma thabata bi'l-Sunna fi Ayyam al-Sana* and *Risala dar Adab-i Libas*, 'Abd al-Ḥaqq Dihlawī contributed to the hadith commentary literature by writing three commentaries, one in Persian and the other in Arabic, entitled *Ashi'at al-Lam'at* and *Lam'at al-Tanqih*, on *Mishkat al-Masabih* and on *Şifru's-Sa'ada al-Tariq al-Qawim fi Sharh al-Sirat al-Mustaqim*. He also contributed to the spread of hadith methodology in the region by providing information on hadith methodology in the introduction to *Lem'at*. He defended the Hanafi hadith understanding in his works and tried to reconcile the views of the Hanafi madhhab with the hadiths with his works *Lem'at al-Tanqih* and *Fath al-Rahman fi ithbat-i Madhab an-Numan*. In addition to these, he received ijazah from the Qadiri, Chisht, Shazali and Madani tariqahs, and preferred a life of seclusion in his madrasa, staying away from official duties. He wrote a Sufi biographical work entitled *Akhbar al-Akhyar*, which mostly consisted of biographies of Qadiri Sufis until his time. Especially Qadiriyya is strong in his life and works. He fought against the religious and dogmatic deviations that emerged with Akbar Shah's Religion of God understanding during his period. He wrote works that proved the authority of the Prophet in religion and instilled the love of the Prophet, and stood against those who underestimated the position of the Prophet. In this study, which deals with 'Abd al-Ḥaqq Dihlawī and his generation, the literature review method was used and various inferences were made from the collected data. Finally, it was examined in detail that 'Abd al-Ḥaqq Muḥaddith Dihlawī started a permanent activity for the teaching and spreading of all Islamic sciences, especially hadith and Sufism, in the Indian subcontinent, and it was stated that these activities reached their peak with Shah Waliullah and his children.

Keywords: Hadith, 'Abd al-Ḥaqq Muḥaddith Dihlawī, Nūr-al-Ḥaqq Dihlawī, Salam Allah, Indian Subcontinent, Lam'at al-Tanqih, Ashi'at al-Lam'at.

GİRİŞ

Hint Altkıtası'na hadis ilminin girişi hicri ilk asırda sahabenin Sind bölgesini fethetmesine kadar götürülebilir. Ancak bölgede düzenli hadis tedris faaliyetinin başlaması çeşitli sebeplerle h.IX-X/XV-XVI. asırları bulmuştur. H. IX asırda deniz yolu taşımacılığının da gelişmesiyle² Gucerât, Deken ve Sind gibi Hicaz'a yakın beldelerin düzenli hadis tedris faaliyeti Altkıta'nın diğer bölgelerinden önce başlamıştır. Bu bölgelerde daha çok İbn Hacer el-Heytemî'den (ö. 974/1567) ve onun döneminde yaşayan âlimlerden ders alan Hintli talebeler hadis ilminin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Ali el-Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567) ve

² Aziz Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam*, çev. Ahmet Küskün (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1990), 16.

talebesi Muhammed Tahir el-Fettenî'nin (ö. 986/1578) Gucerât bölgesinde hadis ilminin yayılmasına hizmetleri bu duruma örnek olarak zikredilebilir. Hadis ilminin Delhi şehri başta olmak üzere Kuzey Hindistan'a taşınmasında ve Hint Altkitası'na yayılan bir faaliyete dönüştürülmesinde Abdülhak Dihlevî'nin bireysel gayretleri yanında yazdığı eserlerin, kurduğu medresenin ve yetiştirdiği talebelerin büyük etkisi vardır.³ Hadis ilminin Delhî, Keşmir, Bilgram, Cavnûr, Sehârenpûr, Bihâr, Pulvar, Leknev ve Rampur gibi şehirlerde okutulmasında Abdülhak Dihlevî'nin talebelerinin veya onun neslinden gelen muhaddislerin ve talebelerinin etkisi olmuştur. Nitekim bu gerçeği Sıddık Hasan Han (ö. 1307/1890) şöyle dile getirmektedir: "...Hadis ilmîni bu bölgeye getiren ve bölge sakinlerine en güzel bir şekilde yayan ilk kişi Abdülhak Dihlevî'dir. Daha sonra onun yerine oğlu Nûrulhak ve bazı az sayıda talebesi geçmiştir..."⁴ Aynı şekilde ünlü tarihçi Abdülhay el-Hasenî (ö. 1923) de "*Hind diyarında hadis ilmîni tasnif ve tedris yoluyla ilk defa yaygınlaştıran âlim Abdülhak Dihlevî'dir.*"⁵ demektedir. Bu makalede Abdülhak Dihlevî'nin ve neslinin hadis ilmîni bölgede yaymak için gösterdiği gayretler üzerinde durulmaktadır. Başta Abdülhak Dihlevî ve çalışmaları kısaca tanıtılacak, ardından çocukları ve talebelerinin künyelerinden ve biyografilerinden hareketle bu neslin öncülüğünde Kuzey Hindistan'da hadis tedris faaliyetinin hangi şehirlere ulaştığı ve bölgede hangi eserlerin yaygınlaştığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. ABDÜLHAK DİHLEVÎ'NİN HAYATI VE HADİS İLMİNE KATKILARI

1.1. Hayatı

Abdülhak Dihlevî'nin tam adı: Ebü'l-Mecd eş-Şâh Abdülhak b. Seyfeddin b. Sa'dullah b. Firûz b. Musâ b. Muizzuddin b. Âgâ Muhammed Türk el-

³ Seyyid Abdülmâcid el-Gavri, "el-Muhaddisuş-şeyh 'Abdülhak ed-Dihlevî ve ishâmuhu fî'l-hadisî'n-Nebevî", *eL-HADİS Mecelle İlmiyye* 2/4 (Arahk 2012), 112; Bu medrese Kuzey Hindistan'da hadis tahsili için kurulan ilk medrese olarak kabul edilmiştir. Medrese eğitiminin merkezinde Kur'an ve hadis eğitimi bulunmaktadır. Abdülhak b. Seyfeddin ed-Dihlevî, *Lema 'âtü't-tenkîh fişerhi Mişkâti'l-Mesâbih*, ed. Takiyyüddin en-Nedvî (Dımaşk: Dar'ün-Nevâdir, 2014), (Tahkik edenin mukaddimesi) 1/37; Nurullah Agitoğlu - M. Sait Uzundağ, *Hindistan Ehl-i Hadis ekolünde şerh geleneği-Azimabadi'nin* (ö. 1911) *Avnu'l-Ma'bud adlı eseri-* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018), 33.

⁴ Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kannevci Sıddık Hasan Han, *el-Hitta fi zikri's-Sihâhî's-Sitte* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985), 145 "Hint Altkitası'na ilk defa hadis ilmîni getiren kişi Abdülhak Dihlevî'dir." ifadesi abartılı bir ifadedir. Bu ifadeden kasıt hadis ilminin tedris ve telif yoluyla nesillerce okutulmasını sağlayan ilk kişi olmalıdır. Zira Abdülhak Dihlevî'den önce bölgede pek çok muhaddisin yaşadığı ve eserler verdiği bilinmektedir.

⁵ Abdülhay b. Fahriddin Abdülhay el-Hasenî, *İlam bimen fi tarihi'l-Hind mine'l-a'lâm = Nüzhetü'l-havâtir ve behcetü'l-mesâmi ve'n-nevâzir* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999), 5/554.

Buhârî ed-Dihlevî'dir.⁶ Abdülhak ed-Dihlevî'nin büyük dedesi Âgâ Muhammed Türk h. VII/XIII. asırda Moğol istilası sırasında Buhârâdan Hindistan'a göç etmiş, Delhî şehrine yerleşerek orada vefat etmiştir.⁷ Abdülhak Dihlevî, 958/1551 yılının Muharrem ayında Delhi şehrinde doğmuştur.⁸ Eğitimli bir aile ortamında yetişerek, ilk eğitimini babası Seyfeddin Dihlevî'den almış, üç ay içerisinde Kur'an'ı hatmetmiş, bir ay içerisinde yazı yazmayı öğrenmiştir.⁹ Babası, Abdülhak'ın eğitimiyle özel ilgilenmiş, dönemin eğitim müfredat derslerine ek olarak *Mizânu's-Sarfı* ezberletmiş ve *el-Misbâh* ve *el-Kâfiye* seviyesine kadar bizzat kendisi okutmuştur.¹⁰ Delhî medreselerinde eğitim hayatına devam eden Abdülhak Dihlevî, *Şerhuş-Şemsiyye*, *Şerhu'l-Akâid* gibi eserleri 13 yaşına kadar, *el-Muhtasar* ve *el-Mutavvel* gibi eserleri ise 16 yaşına kadar tamamlamıştır. 18 yaşına geldiğinde akli ve nakli ilimlere dair metinleri okumayı tamamlamıştır.¹¹ 20 veya 22 yaşlarında babasının medresesinde hocalık yapmaya başlamış; babası 990/1582 yılında vefat edene kadar medrese hocalığını sürdürmüştür.¹² 990/1582 yılında Fetihpûr Sikrî şehrinde bulunan Ekber Şah'ın sarayına gitmiş ve orada 5 yıl kadar eğitim hayatına devam ederek saray şairi Ebül-Feyz el-Feyzî (ö. 1004/1595) ile yakınlık kurmuş, Abdulkadir el-Bedâyuni (ö. 1024/1615) ve Nizâmeddin Ahmed el-Herevî (ö. 1003/1594) gibi tarihçi ve devlet adamlarıyla dostluk kurmuştur.¹³ İtibarının bazı devlet yöneticileri tarafından suistimal edileceğini anlayınca 995/1587 yılında hac yapma talebiyle saray-

⁶ Zaferullah Daudî, *Şah Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 88; Abdülhak b. Seyfeddin ed-Dihlevî, Nureddin Abdurrahman Câmî, *Tekmilü'l-îmân meâ izafeti İtikadnâme*, ed. Zâkir Muhammed Abdurrahman Gazanfer (Karaçi: er-Rahim Akademi, 2000), 7; Ebû'l-Mecd Abdülhak b Seyfeddin b Sadullah Dihlevî, *Zikru icâzâti'l-hadis fi'l-kadim ve'l-hadis*. (Amman : Darü'l-Feth, 2018), (Tahkik edenin mukaddimesi) 29; Fatma Aydın, "Bâbürlü Dönemi Hadis Geleneğinde Bir Türk Muhaddis: Abdülhak ed-Dihlevî et-Türkî", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/68 (ts.), 1309.

⁷ Halik Ahmed Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dihlevî : hayatuhu ve âsâruhu (958-1056 H.)*, çev. Muhammed Ekrem en-Nedvî (Dimaşk: Darü'l-Kalem, 2013), 63-64.

⁸ Abdülhak b Seyfeddin ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-ahyâr*, ed. Alim Eşref Han, (Tahran: Encümân-ı Âsâr-ı Mefâhir-i Ferhengî, 1383), 488; Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtır*, 5/555; Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 66.

⁹ Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevî*, 86.

¹⁰ Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevî*, 87.

¹¹ Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevî*, 88; Abdülhak Dihlevî'nin yaşadığı dönemde okutulan ders kitapları için bk. Abdülhay el-Haseni, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind* (Kahire: Hindâvî, 2012), 17.

¹² Seyyid Gulam Ali Azad-ı Bilgrâmî, *Subhatü'l-mercân fi âsâri Hindustan*, ed. Muhammed Said et-Türayhî (Beirut: Darü'r-Rafidayn, 2015), 118; Nesim Ahmed Feridî, "eş-Şeyh Abdülhak el-Hakkî el-Muhaddis ed-Dihlevî", çev. Hâlid el-Kasimî, *Sekâfetü'l-Hind* 43/1 (1992), 53; Dihlevî, *Lema' âtü't-tenkih*, (Tahkik edenin mukaddimesi) 35.

¹³ Abdülkadir Bedâyuni, *Müntehabü't-tevârih*, ed. Ahmed Ali Sahib Mevlevî (Tahran: Encümen-ı Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, 1959), 3/77; Sâhib Âlim el-Azamî, "el-Hayatü'd-diniyye ve'l-ilmiyye fi'l-Haremeyniş-Şerifeyn fi'l-karnî'l-âşiri'l-hicri : dirase tarihiyye fi dav'i kitabi (Zadü'l-müttakin fi sülûki tariki'l-yakin)", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye* 54/3-4 (2019), 13; Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevî*, 95; İsmail Hakkı Ünal, "Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/291-293.

dan ayrılarak önce memleketi Delhî'ye ardından Malva, Mandu'ya gitmiş¹⁴ ve Hicaz'a giden gemiyi kaçırdığı için bir yıl Gücerât bölgesinde beklemek durumunda kalmıştır.¹⁵ Gücerât bölgesinin Ahmedâbâd şehrinde bölgenin maaş dağıtan memuru (bahşısı) Nizâmeddin Ahmed Herevî onu bir yıl misafir edip gemi masraflarını da karşılayarak 996 yılında Hicaz'a gidebilmesini sağlamıştır.¹⁶

Hicaz'da kaldığı yaklaşık dört yıllık süre zarfında dönemin önemli muhaddislerinden ders almıştır. Bu hocalarından en önemlileri; Abdülvehhab el-Müttakî (ö. 1012/1603), Hamiduddin es-Sindî (1009/1600), Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Haram el-Medenî (ö. 1001/1593) ve Ali b. Cârullah el-Kureşî el-Mahzumî el-Mekkî'dir (ö. 1010/1601). Bu hocaların okumuş oldukları tüm eserlerin genel icazetini almış ve bazı eserleri bizzat kendilerine okuyarak kıraat yoluyla icazetlerini almıştır. *Zikru icâzâti'l-hadis* adlı eserini bu icazetlerinden bahsetmek için yazmıştır.¹⁷ Abdülhak Dihlevî'nin Sufî bir muhaddis olarak yetişmesinde ve ülkesine bir muhaddis olarak dönüp bölgede hadis eserlerinin telif ve tedrisinde öncü olmasında Mekke'deki hocası Abdülvehhâb el-Müttakî'nin etkisi büyüktür. Zira Abdülhak onun ders halkasına katılmış ve iki yıl kadar bu hocasından başta hadis olmak üzere çeşitli ilimlere dair eserler okumuştur.¹⁸ Hayatının kalan kısmını Mekke ve Medine'de geçirmeyi arzulayan Abdülhak Dihlevî, hocası Abdülvehhab'ın ısrarıyla memleketi Delhî'ye gitme kararı almış, yine hocası Abdülvehhab'ın tavsiyesiyle idarecilerden ve resmi görevlerden uzak durarak yaşamını sürdürmüştür.¹⁹ Delhî'de babasından kalan, aynı zamanda Kâdirî Hankâh'ı olan medresede Kur'an ve hadis merkezli bir eğitim faaliyeti başlatarak öğrenci yetiştirmiş, diğer taraftan Hadis, Tasavvuf, Tarih ve Biyografi başta olmak üzere İslamî ilimlerin çoğuna dair eserler telif etmiştir.²⁰ Hicaz'dan 1000/1592 yılında dönen Abdülhak, bölgede Muhaddis Dihlevî lakabıyla tanınan ilk âlim kabul edilmiş ve ömrünün sonuna kadar 52 yıl Kur'an ve hadis başta olmak üzere medrese eğitime ve telif faaliyetlerine devam ederek yüzlerce talebe yetiştirmiş ve onlarca eser telif etmiştir.²¹

¹⁴ Bedâûnî, *Müntehabü't-tevârih*, 3/77.

¹⁵ Dihlevî, *Lema'âtü't-tenkih*, (Tahkik edenin mukaddimesi) 1/35.

¹⁶ Dihlevî, *Ahbârü'l-ahyâr*, 325; Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevi*, 99.

¹⁷ Dihlevî, *Zikru icâzât*, 121.

¹⁸ Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevi*, 103; Abdülhak b. Seyfeddin ed-Dihlevî, *Fethu'r-Rahmân fi isbâti mezhebi'n-Nu'mân el-mârûf Envâru's-sünne li-ruvvâdi'l-cenne mea risaleti Aksâmî'l-hadis fi usul'l-hadis*, ed. Nizamuddin el-Azamî (Diyobend: el-Mektebetü'l-Hüsâmiyye, 1960), 1/13-14; Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 66.

¹⁹ Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevi*, 121;132.

²⁰ Muhammad Ishaq, *India's Contribution to the Study of Hadith Literature* (East Pakistan: The University of Dacca, 1955), 149.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Gavri, "el-Muhaddisu's-şeyh 'Abdülhak ed-Dihlevî ve ishâmuhu", 112; Ahmet Aydın, *Yavana İslam Medeniyetinin Büyük Havzası: Hint*, 2021, 261-264; Feridüddin Fehimüddin

1.2. Çalışmaları

Hadis, Tasavvuf, Akaid, Tefsir, Kıraat, Fıkıh, Arap Dili ve Belağatı, Mantık, Siyer, Biyografi, Tarih ve Şiir alanlarında eserler veren Abdülhak Dihlevî'nin eserleri incelendiğinde, onun geçmişe ve yaşadığı döneme ışık tutan bir tarihçi ve biyografi yazarı; İslam ve Peygamber aşığı bir İslam tarihçisi ve Siyer yazarı; Abdulkâdir Geylanî sevdalısı bir Kâdirî Şeyhî ve Hanefî mezhebinin hadislerle uyumunu savunan bir muhaddis olduğu görülmektedir. Aklî ve naklî ilimlere dair 60 kadar eser yazan Abdülhak Dihlevî²², tahsil ettiği ilmi çoğunlukla halka, bazen de idarecilere yönelik yazmıştır. Onun hadis ilmine dair yazdığı eserler üç grupta incelenebilir. 1- Şerh, intihab ve cem' çalışmaları. 2- Müstakil hadis eserleri. 3- Tercüme hadis eserleri.

1.2.1 Şerh, intihâb ve cem' çalışmaları

Abdülhak Muhaddis, Hicaz'da tahsil ettiği hadis ilmini Hint Altkıtası'nda bölgenin ihtiyacına göre çeşitli tarzda eserler yazarak kalıcı hale getirmiştir. Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) *Mişkâtü'l-Mesâbih*'ine özel önem vermiş ve bu eser üzerine biri Farsça diğeri Arapça iki şerh yazmıştır. *Mişkât*'ın her babından bir iki hadis seçerek *Câmi'ü'l-berekât müntehabu şerhi'l-Miškât* adlı eseri oluşturmuş, *Miškât* tarzında ahkam hadislerinden oluşan ve Hanefî mezhebinin savunan *Fethu'r-Rahman fî isbât-i mezhebi'n-Nu'mân* adlı eseri yazmıştır. Bununla birlikte Firuzâbâdî'nin *Sifru's-Saâde'sine et-Tarîku'l-kavîm şerhu's-srâti'l-müstakîm* adlı şerhi yazmıştır. Ayrıca dinin temel konularına dair kırk hadis derlemesi yazmıştır.

1.2.1.1 Eşi'atü'l-lemâ'ât fî şerhi kitâbi'l-Miškât

Müellif, Hint Altkıtası'nda uzun süre ders kitabı olarak okutulan Hatîb et-Tebrîzî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbih*'i üzerine bölge halkının kullandığı yaygın dil olan Farsça dilinde bir şerh kaleme almıştır. Hedayatullah Modaqîq, müellifin bu eserde ihtisar yaptığını, hadislerden fihri hükümler çıkardığını, çelişkili görünen hadisler arasındaki çelişkiyi giderdiğini, açık ve akıcı bir üslupla halkın tüm kesimlerine hitap ettiğini belirtmektedir. Ayrıca şerhte mezheplerin görüşlerinin verildiğini ve Hanefî mezhebinin tercih edildiğini vurgulamıştır.²³

Dört büyük ciltten oluşan bu şerhin ilk 39 sayfası hadis ilmine ve muhad-

en-Nedvi, *el-Muhaddis eş-Şeyh Abdülhak ed-Dihlevî ve menhecuhu fî kitabihî "Lema'atü't-tenkih fî şerhi Mişkâtü'l-Mesâbih"* (Beirut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2022), 39-45.

²² Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevî*, 146.

²³ Hedayatullah Modaqîq, "el-Lügatü'l-Fârisiyye ve Devruha et-Târihi ve's-Sekafi ve Hidmetüha li's-Sünneti'n-Nebevî", *Bilimname* 41/1 (2020), 1183-1184.

dislere dair bilgiler içeren bir mukaddimeye sahiptir. Birinci ciltten itibaren Kitabu'l-Îman, Kitabu'l-İlm gibi bab başlıklarıyla konularına göre tasnif edilmiştir. Eseri 24 Rebiul-Âhir 1025 / 11 Mayıs 1616 tarihinde Delhi'deki Kâdirî Hanka'ında tamamlamıştır.²⁴

1.2.1.2. Lema 'âtü't-tenkîh fî şerhi Mişkâtî'l-Mesâbîh

Miškât üzerine Arapça olarak yazdığı bir şerh çalışmasıdır. Müellif bu şerhini Farsça şerhi *Eşi'atü'l-Lema'ât* ile aynı yıllarda yazmıştır. Eserde dilsel açıklamalara ve dilsel yeniliklere (el-İslahu'l-lügavî) çokça yer vermiştir.²⁵ Râviler hakkında bilgi vermiş; hadislerde geçen fıkhi meseleleri mezheplerin görüşlerine yer vererek ve taassup göstermeyerek açıklamış; Hanefi mezhebinin hadislerle amel ettiğini göstererek Hanefi hadis anlayışını savunmuştur.²⁶ Fıkhi konularda tercihte bulunurken Hanefi mezhebinin görüşlerini tercih etmiştir.²⁷ Tasavvufi yorumları eleştirileriyle beraber vererek yorumun doğruluğunu tahkik etmeye çalışmıştır.²⁸ Eser Takiyyuddin en-Nedvî'nin tahkikiyle Dâru'n-Nevâdir Yayinevi tarafından 2014 yılında 10 cilt olarak neşredilmiştir.²⁹ Ayrıca bu eserin sonuna Abdülhak Dihlevî'nin yazdığı *el-İkmâl fî esmâ'ir-ricâl alâ Mişkâtî'l-Mesâbîh* adlı eser eklenerek Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye yayinevi tarafından 2020 yılında 11 cilt olarak tekrar neşredilmiştir.³⁰

1.2.1.3 Mukaddime fî usûli'l-hadis

Lema'âtü't-tenkîh'in mukaddimesi olup, hadis usulüne dair özet bilgiler ihtiva etmektedir. Bu eser Hint Altkitası'ndaki medreselerde *Mukaddimetü's-Şeyh Abdülhak Dihlevî* adıyla meşhur olmuş ve *Miškâtü'l-Mesâbîh* ve *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* okutulmadan önce lise seviyesinde³¹ veya üniversitelerde başlangıç seviyesinde yukarıda zikredilen iki kitaptan önce okutulan eser olmuştur.³² Bu mukaddime Selman Hüseyinî en-Nedvî tarafından müstakil

²⁴ Abdülhak b Seyfeddin Dihlevî, *Eşi'atü'l-Lema'ât fî şerhi Kitâbi'l-Miškât* (Bombay: y.y., 1862), 1/3; 4/515; Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevî*, 156-158.

²⁵ Gavri, "el-Muhaddisu's-şeyh 'Abdülhak ed-Dihlevî ve ishâmuhu", 123; Isam Mahmoud Karbaksh - Mustafa Kamel Ahmad, "el-İslâhu'l-lügavî inde's-Şeyh Abdülhak ed-Dihlevî fî dav'i kitâbihi (Lema'âtü't-tenkîh)", *Dirasat el-ulûmü'l-insaniyye ve'l-İctimaiyye* 47/2 ek 1 (2020), 66-72.

²⁶ Abdülhak Dihlevî'nin fikhî meselelerdeki tutumu için bk. Dihlevî, *Lema'âtü't-tenkîh*, 1/92-94; 1/171-172; 2/41; 2/44; 2/46-50; 2/59-63; Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 67.

²⁷ Dihlevî, *Lema'âtü't-tenkîh*, 207.

²⁸ Dihlevî, *Lema'âtü't-tenkîh*, 1/203; 209.

²⁹ Dihlevî, *Lema'âtü't-tenkîh*.

³⁰ Abdülhak b Seyfeddin ed-Dihlevî, *el-İkmâl fî esmâ'ir-ricâl alâ Mişkâtî'l-Mesâbîh li'l-Hatib et-Tebrizî*, ed. Takiyyüddin en-Nedvî (Beirut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2020), 2.

³¹ Ebubekir Muhammed Zekeriyya, "el-Muhaddis Abdülhak ed-Dihlevî ve risaletuhu fî usûli'l-hadis dirase tâsiliyye", *The Quranic Research Journal* 2/Haziran (2015), 3.

³² Muhammed Şuaybullah Hân, *Keşfu'l-mugîs fî şerhi Mukaddimeti'l-hadis li's-Şeyh el-Allame Abdülhak ed-Dihlevî* (Beirut: Dâru'l-Mâlikîyye, 2015), 6-7 (Takiyyüddin en-Nedvî'nin önsözü).

bir hadis usulü eseri olarak basılmış³³ ve üzerine Arapça ve Urduca şerh ve haşiyeler kaleme alınmıştır.³⁴ İsmail Çetin tarafından *Mişkât*'la beraber Türkçe'ye³⁵ ve İngilizce'ye tercüme edilmiştir.³⁶

1.2.1.4. Câmi'u'l-berekât müntehabu şerhi'l-Miškât

Miškâtü'l-Mesâbih'in her babından bir iki hadis seçilerek *Miškât*'ın özetlendiği bir eserdir. Yazma halde bulunmaktadır.³⁷

1.2.1.5. Tarîku'l-ifâde şerhu Sifri's-Sa'âde veya et-Tarîku'l-kavîm şerhu's-sırâti'l-müstakîm

Fîruzâbâdî'nin (ö. 817/1415) Hz. Peygamber'in ibadetleri, durum ve halleri, işleri ve ahlâkıyla ilgili hadisleri cem' ettiği *Sifru's-sa'âde* adlı eseri³⁸ üzerine yazılmış Farsça bir şerh çalışmasıdır. 1303/1885 yılında Leknev'de yayınlanmıştır.³⁹ Abdülhak Muhaddis bu eseri önemli gördüğü için şerh etmiş ve eserde müellifin mezhep imamlarına yönelttiği bazı tenkit noktalarının yersiz olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca eserin başına hadis istihlalarını açıklayan ve meşhur muhaddisleri tanıtan bir mukaddime yazmıştır.⁴⁰

1.2.1.6. Fethu'r-Rahman fî isbât-i mezhebi'n-Nu'mân (Fethu'l-Mennân fî te'yîdi mezhebi'n-Nu'mân)

Miškât tarzında yazılan bu eserde ahkâm hadisleri şerh edilmiştir. Nizâmuddîn A'zamî tarafından 1380/1960 yılında el-Mektebetü'l-Hüsamiyye tarafından Diyobend'de 3 cilt olarak yayımlanmıştır.⁴¹ Arapça yazılan bu eserde çeşitli başlıklar altında hadisler toplanmış ve bu hadislerle ilgili dört mezhebin ihtilaf konuları (mesâil) zikredilmiş, ardından mezhep

³³ Abdülhak b Seyfeddin Dihlevî, *Mukaddime fî usulî'l-hadis*, thk. Selman el-Hüseynî Nedvi (Beirut : Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1986), 8.

³⁴ Şuaybullah Hân, *Keşfu'l-mugis*; Abdülhak b Seyfeddin Dihlevî, *Mukaddimetü's-Şeyh maa't-Tuhfeti'l-Merdiyye*, thk. Ebu Rıza el-Attarî el-Medenî (Karaçi: Mektebetü'l-Medine, 2012); Abdulfafur Zeynüddin el-Kâsımî el-Melibârî, *Taskîlu'l-mirât bi şerhi mukaddimeti'l-Miškât fî ilmi mustalahi'l-hadis* (Kerala- Hindistan: Lecnetü İşâ'atis-sünne li't-Talebe bi-Câmiati İhya-i's-Sünneti'l-İslâmiyye, 2012).

³⁵ Ebû Abdullah Veliyyüddin Muhammed b. Abdullah Hatib Tebrizi - İsmail Çetin, *Tahkim-i sadad şerh-i mişkât* (Isparta: Dilara Yayınları, 1995), 1/83 vd.; Selim Demirci, "Bir Tedris Metni olarak *Miškâtü'l-Mesâbih*", *Balikesir İlahiyat Dergisi* 14/Aralık (2021), (Dipnot) 263.

³⁶ Sheikh Abdul haq Mohadith Dahelvi Dahelvi, *Muqaddimah fî Usool Al-Hadith: A Primer to Usool Al-Hadith*, çev. Muhammad Nabeel Musharraf (y.y.: Australian Islamic Library, 2018).

³⁷ Ishaq, *India's Contribution*, 152; Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 69.

³⁸ Nedvi, *el-Muhaddis eş-Şeyh Abdülhak ed-Dihlevî*, 68.

³⁹ Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 68.

⁴⁰ Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevî*, 161; Abdülhak b Seyfeddin ed-Dihlevî, *Şerhu Sifri's-Saade* (Lahor Pakistan: Mektebe Nuriyye Rizviyye, 1978), 8.

⁴¹ Abdülhak b. Seyfeddin ed-Dihlevî, *Fethu'r-Rahmân fî isbâti mezhebi'n-Nu'mân el-marûf Envârü's-sünne li-ruvâdi'l-cenne mea risaleti Aksâmi'l-hadis fî usulî'l-hadis*, ed. Nizâmuddin el-A'zamî (Diyobend: el-Mektebetü'l-Hüsamiyye, 1960), 3/1; Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 70.

imamlarının kaynakları değerlendirilerek Ebû Hanifé'nin kaynakları tercih edilmiştir.⁴²

1.2.1.7. Cem'u'l-ehâdisi'l-erbaîn fî ebvâb-i ulûmi'd-dîn

Dini ilimlere dair topladığı kırk hadis derlemesidir.⁴³

1.2.2. Müstakil hadis eserleri

Abdülhak Dihlevî *Mişkât*'ın ricaline dair *el-İkmâl*'i, yılın tüm aylarında yapılacak ibadetleri içeren *Mâ sebete mine's-sünne fî eyyâmi's-sene*'yi, Hz. Peygamber'in giyimine dair *Risâle der âdâb-ı libâs*'ı, beraat gecesinde faziletine dair *Risâle-i şeb-i berât*'ı Aşere-i Mübeşşere dışında cennetle müşdelenen sahabilerle ilgili *Tahkiku'l-işâre ilâ ta 'mîmi'l-beşâre bi'l-cenne*'yi ve Hicaz'dan aldığı icazetleri topladığı *Zikru İcâzât*'ı yazmıştır.

1.2.2.1 el-İkmâl fî esmâ'ir-ricâl alâ Mişkâti'l-Mesâbih

Abdülhak Muhaddis, *Lema'âtü't-tenkih*'i yazdıktan sonra *Mişkât*'ı şerh ederken şerhin içerisinde tanıtımını yapmadığı râvi bilgileri ve değerlendirmelerini *el-İkmâl fî esmâ'ir-ricâl alâ Mişkâti'l-Mesâbih* adlı müstakil eserinde toplamıştır. Müellif bu eserde başta Hulefa-i Râşidîn ve Ehl-i Beyt'in biyografilerini verdikten sonra diğer râvilerin biyografilerini harf sırasına göre zikretmiştir.⁴⁴ *Lema'ât*'ta ravi hakkında bilgi verilmişse bu eserde ilgili yere işaret edilmekle yetinilmiştir. Ravilerin biyografileri tamamlandıktan sonra kitabın son kısmında Hatib et-Tebrizî'nin *el-İkmâl fî esmâ'ir-ricâl*'inde yaptığı gibi önemli hadis imamlarının biyografileri verilmiş ancak özellikle İmâm-ı Âzam Ebû Hanife, Ebû Yusuf, Muhammed b. Şücâ ve Tahâvî gibi Hanefî mezhebine mensup bazı isimler tanıtılmıştır. Abdülhak Muhaddis'in bu eseri Hatip et-Tebrizî'nin ismi geçen eserinden rical sayısı ve muhteva genişliği açısından daha kapsamlıdır.⁴⁵

1.2.2.2 Mâ sebete mine's-sünne fî eyyâmi's-sene

Yılın tüm aylarında yapılacak ibadetleri zikrettiği bir eserdir. Eserde hadislerin dışında siyer, tarih gibi çeşitli alanlara dair bilgiler bulunmakta-

⁴² Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevî*, 167.

⁴³ Ishaq, *India's Contribution*, 153.

⁴⁴ Ishaq, *India's Contribution*, 151-152; Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevî*, 160; Abdülhak b Seyfeddin Dihlevî, *İkmalu esmai ricali Mişkati'l-mesabih : el-Hulefaü'r-raşidîn ve evladü'n-Nebi (s.a.v.) ve alü'l-beyt ve ümmehatü'l-mü'minin*, ed. Muhammed Hamid Ahmed Al-i eş-Şeyh Nasır el-Alusi (Dimaşk: Daru Sa'deddin, 2007), 4-5.

⁴⁵ Dihlevî, *İkmalu esmai ricali Mişkati'l-mesabih : el-Hulefaü'r-raşidîn ve evladü'n-Nebi (s.a.v.) ve alü'l-beyt ve ümmehatü'l-mü'minin*, 701-746; Dihlevî, *el-İkmâl fî esmâ'ir-ricâl*, 4; 730-747; Nedvî, *el-Muhaddis eş-Şeyh Abdülhak ed-Dihlevî*, 70.

dır. Müellif bu eserinde uydurma rivayetlere ve bid'at sayılan uygulamalara karşı çıkmıştır.⁴⁶ Eser Esedullah Şirzemîn tarafından tahkik edilerek 2018 yılında Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye yayınevi tarafından neşredilmiştir.⁴⁷

1.2.2.3. Risâle der âdâb-ı libâs (Düstûr-i feyzi'n-nûr veya Adâbü'l-libas)

Müellif bu eserinde Peygamber Efendimizin kıyafet konusundaki sünnetlerine uyma konusunu işlemiş, haram ve mekruh olan kıyafetleri açıklamıştır.⁴⁸ Farsça yazılan bu eser Muhammed Atâullah Naîmî tarafından Farsçadan Urduca'ya tercüme edilmiştir. Eserde *Mişkatü'l-Mesâbih*'in Kitabü'l-Libas bölümündeki hadisler açıklanmıştır. Eserin Farsça adı *Keşfu'l-iltibâs fi's-tihbâbi'l-libâs* olarak verilmekte Urduca'ya "Libas ki sünneteyn our adab" adıyla tercüme edilmiştir.⁴⁹

1.2.2.4. Risâle-i şeb-i berât

Şaban Ayı'nın 15. gecesinin faziletine dair sahih hadislerden seçilerek yazılmış Farsça bir risaledir.⁵⁰

1.2.2.5 Tahkiku'l-işâre ilâ ta'mîmi'l-beşâre bi'l-cenne

Cennetle müjdelenenlerin sayısının Aşere-i Mübeşşere ile sınırlı olmadığını, bu on sahabinin dışında cennetle müjdelenen sahabilerin bulunduğunu ortaya koymak için yazılmış bir eserdir.⁵¹ Hedy b. Râşid tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmış ve tahkik edilmiştir.⁵²

1.2.2.6. Zikru icâzâti'l-hadis fi'l-kadîm ve'l-hadîs

Abdülhak Dihlevî'nin icazet aldığı hocalarını ve icazet verdiği talebelerini topladığı eseridir. Bu eserde Abdülvehhâb el-Müttakî (ö. 1012/1603), Hamîdüddin Abdullah es-Sindî (ö. 1009/1600), Ahmed b. Muhammed

⁴⁶ Aydın, "Bâbürlü Dönemi Hadis Geleneğinde Bir Türk Muhaddis: Abdülhak ed-Dihlevî et-Türki", 1314; Ishaq, *India's Contribution*, 152.

⁴⁷ Abdülhak b. Seyfeddin ed-Dihlevî, *Mâ sebete bi's-sünne fi eyyâmî's-sene* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2018).

⁴⁸ Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevî*, 177.

⁴⁹ Abdülhak b. Seyfeddin Dihlevî, *Libas ki sünneteyn our adab*, ed. Muhammed Atâullah Naimî (Karaçi: Cemiyetü İşâat-i Ehl-i Sünnet-i Pakistan, 2003), 34-56.

⁵⁰ Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevî*, 159.

⁵¹ Bu konuda güncel bir çalışmaya örnek olarak bk. Abdülvehhab Gözün, "Aşere-i Mübeşşere Dışında Cennetle Müjdelenen Bazı Sahâbiler", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 270.

⁵² Hedy bint Râşid b. Hamîd el-Hamîd, *el-Bişerâ bi'l-cenne inde ehli's-sünne ve'l-cemaâ ve inde muhalifhim: Dirâse nakdiyye: mea dirase ve tahkiki'l-işâra ila ta'mimi'l-Bişâra liş-Şeyh Abdülhak b. Seyfeddin ed-Dihlevî (ö. 958-1052)* (Suudi Arabistan: İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010), 557-1204.

Ebü'l-Haram el-Medenî (ö. 1001/1593) ve Ali b. Cârullah el-Kureşî el-Mahzumî el-Mekkî (ö. 1010/1601)'den aldığı icazet senetlerini ve icazet aldığı eserleri zikretmiştir. Ayrıca eserin başında oğullarını ve bir torununu ismen zikrederek onlara icazet verdiğini ifade etmiştir. Öte yandan çocuklarına ve torunlarına genel icazet vermiştir.⁵³Bu eser Ebu'l-Berekât Hakkı'n-Nebî es-Sindî el-Ezherî tarafından yayına hazırlanmış, Darü'l-Feth tarafından Amman'da 2018 yılında neşredilmiştir.

1.2.3. Tercüme olarak yazılan eserler

Abdülhak Dihlevî Arapça ve Farsça eser yazmış, Arapçadan Farsça'ya bazı tercüme yapmıştır. Yönetimle alakalı kırk hadis çalışması *Tercemetü'l-ehâdîsi'l-erbaîn* ve Hz. Peygamber'in Muaz b. Cebel'e gönderdiği *Tercemetü Mektubi'n-Nebi fi ta'ziyeti Muaz b. Cebel* adlı eserler bu tercümelere örnek olarak zikredilebilir.

1.2.3.1 Tercemetü'l-ehâdîsi'l-erbaîn fî nasîhati'l-mülûk ve's-selââtîn

Yönetimle alakalı Farsça kırk hadis tercümesidir. Babürlü hükümdarı Şah Cihan'a ithaf edilmiştir. Eser Muhammad Younus Qadri tarafından tahkik edilmiş ve İngilizceye tercüme edilmiştir.⁵⁴

1.2.3.2. Tercemetü Mektubi'n-Nebi fi ta'ziyeti Muaz b. Cebel

Kitâbu'l-mekâtib ve'r-resâil adlı eserin 59. mektubudur.⁵⁵ Muaz b. Cebel'in çocuğu vefat edince Hz. Peygamber ona sabır dilemek için bir mektup göndermiştir. Abdülhak Muhaddis bu mektubu Arapçadan Farsça'ya tercüme etmiştir⁵⁶

1.3. Abdülhak Dihlevî'nin Talebeleri

Abdülhak Dihlevî'nin medresesinde okuyan ve ondan aldığı hadis ilmini devam ettiren yüzlerce talebe bulunmakla beraber bunlar arasında dört oğlu ve bir de kızından torununa tüm eserlerinin icazetini verdiği *Zikru*

⁵³ Dihlevî, *Zikru icâzât*, 120-122.

⁵⁴ Ishaq, *India's Contribution*, 153; Shaykh 'Abd al-Haqq Muhaddith Dehlawi, *Noble Leadership*, ed. Muhammad Younus Qadri (Karachi: Jahan-e Hamd, 2022), 75.

⁵⁵ Abdülhak b. Seyfeddin ed-Dihlevî, *Kitabu'l-mekâtib ve'r-resâil* (Delhi: Mücteba Matbaası, 1297), 1/286-288.

⁵⁶ Dihlevî, *Kitabu'l-mekâtib ve'r-resâil*, 1/286-288; Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Muradi Nehhas, *Simaatü'l-küttâb*, ed. Bedr Ahmed Dayf (Beyrut: Dârü'l-Ulumi'l-Arabiyye, 1990), 227-228; Bu mektubun daha çok edebiyat kitaplarında geçtiği ve sahih bir kaynağının olmadığı belirtilmiştir. M. Yaşar Kandemir, "Mûaz b. Cebel", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 30/337.

icâzâtî'l-hadis adlı eserinde kaydedilmektedir. Bunlar: en büyük oğlu ve halefi Nûrulhak Dihlevî (ö. 1073/1662), Muhammed Hâşim ed-Dihlevî⁵⁷, Ali Muhammed ed-Dihlevî⁵⁸ ve Veliyyüddin Şeyh Abdünnebi⁵⁹ ve kızından torunu Kemaleddin Ebu Rıza b. İsmail'dir (ö. 1063/1653)⁶⁰. Abdülhak Dihlevî'nin kaynaklarda geçen ve tespit edilebilen diğer talebeleri şunlardır:

- Şâkir Muhammed ed-Dihlevî (ö. 1063/1653)
- Muhammed Sâdık ed-Dihlevî (ö. 1052/1642)
- Ca'fer es-Sâdık b. Ali Zeynelabidin ed-Dihlevî (ö. 1064/1654)
- Abdullah ed-Dihlevî (ö. 1074/1663)
- Muhammed Haydar b. Muhammed Sâdık b. Muhammed Ali el-Câferî ed-Dihlevî (?)
- Haydar b. Fîrûz el-Keşmîrî (ö. 1057/1647)⁶¹
- Muînuddin el-Keşmîrî (ö. 1085/1674)
- Şeyh Abdürrahim el-Keşmîrî (?)
- Tayyib b. Abdülvâhid el-Bilgrâmî (ö. 1066/1656)
- İna'yetullah el-Bilgrâmî (?)
- Abdülhakîm Siyâlkûtî (ö. 1067/1657)
- Abdullah Siyalkûtî (ö. 1093/1682)
- Tayyib Zaferâbadî (ö. 1042/1632)
- Cemâl Evliya Kevrevî (ö. 1047/1637)
- Muhammed Reşîd el-Osmanî el-Cavnpurî (ö. 1083/1672)
- Muhammed Hüseyin el-Hâfî en-Nakşibendî (ö. 1087/1676)
- Yahya b. Ahmed es-Sirhindî (ö. 1098/1687)
- Abdülcelil İlahâbâdî (ö. 1114/1702)
- Süleyman el-Kürdî el-Gucerâtî (ö. 1100/1688)

Neticede Abdülhak Dihlevî gerek âlim kişiliğiyle gerekse hadis başta

⁵⁷ Abdülhak Dihlevî'nin oğlu olup babasından uzun süre ders almış fıkıh ve hadis ilminde bilgi sahibi olmuş, hadis ilminde yetkin bir âlimdir. Bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtr*, 5/644.

⁵⁸ Abdülhak Dihlevî'nin ikinci oğlu olup dönemin önemli âlim ve şeyhlerinden biridir. Arapça, Farsça ve Türkçe dillerine dair bir sözlük olan *Hazâmü'd-dürrer*, Çiştî tarikatının beş önderinin biyografisini ele aldığı *Risale: Ahvâl-u hamse min şuyûhi Çişt* ve Abdülkadir Geylânî'nin biyografisini yazdığı *Necâtü'l-mürîdîn* adlı üç eseri vardır. Bu eserlerden sadece *Risale: Ahvâl-u hamse min şuyûhi Çişt* adlı eser günümüze ulaşmıştır. Bk. Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevi*, 230.

⁵⁹ Abdülhak Dihlevî'nin oğlu veya torunudur. *Zikru icâzât*'ta Abdülhak Dihlevî çocukları arasında onun ismini de zikretmektedir. Hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bk. Dihlevi, *Zikru icâzât*, (Tahkik edenin mukaddimesi) 69.

⁶⁰ Abdülhak Dihlevî'nin kızından torunudur. Abdülhak Muhaddis'ten ders almış ve onun medresesinde talebe yetiştirmiştir. Abdülhak Dihlevî bu dört oğluna ve bir torununa hocalarından aldığı tüm eserlerinin genel icazetini vermiştir. Bk. Dihlevi, *Zikru icâzât*, 121.

⁶¹ Haydar b. Fîrûz el-Keşmîrî *el-Mugni fi dabti esmâ* adlı eseri 1018/1609 yılında Abdülhak Dihlevî'nin medresesinde istinsah etmiştir. Cemaleddin Muhammed Tahir b. Ali el-Hindi el-Fettenî, *el-Mugni fi dabti esmâi ruvâtî'l-enbâ*, ed. Zeynelabidin el-Âzamî (Karaçi: er-Rahim Akademi, 2007), (Tahkik edenin mukaddimesi) 23.

olmak üzere İslami ilimlere dair yazdığı eserlerle ve yetiştirdiği talebelerle Delhî şehrinin hadis ilmi açısından bir ilim merkezi olmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle Hicaz dönüşü babasından kalan Kâdirî Hankâh'ını Kur'an ve hadis merkezli bir medreseye dönüştürerek ve nâdir yazma eserler barındıran bir kütüphane inşa ederek hizmet etmiştir. Yetiştirdiği talebelere hadis icazeti vermiş ve bu talebeler memleketlerine dönerek hadis ilmini gittikleri bölgelere taşımışlardır.⁶²

2. ABDÜLHAK DİHLEVÎ'NİN NESLİ VE HADİS İLMİNE KATKILARI

Abdülhak Dihlevî'nin ilmî silsilesi en büyük oğlu Nûrulkak'ın soyu üzerinden devam etmiştir. Bu silsileden pek çok âlim ve muhaddis yetişmiştir. Bu âlimler buldukları bölgede öğrenci yetiştirerek ve eser telif ederek hadis ilmine hizmet etmişlerdir.

2.1. Nûrulkak ed-Dihlevî (ö. 1073/1662) ve Hadis ilmine katkıları

Nûrulkak ed-Dihlevî (ö. 1073/1662) Abdülhak Dihlevî'nin en önemli talebesi ve en büyük oğlu olup, 983/1575 yılında doğmuştur.⁶³ Dönemin önde gelen Hanefî fakihlerinden olup Delhi şehrinde doğmuş ve yetişmiştir. Babasından ders okumuş ve hadis ilmini öğrenmiştir.⁶⁴ Babası, Nûrulkak'a *eş-Şemâil, el-Hisnu'l-hasîn, el-Mişkât, Sahîh-i Buhârî*'nin çoğunu, *Sahîh-i Müslim*'in bir kısmını, *Nuhbetü'l-Fiker* ve Irakî'nin *Elfiyesi*'sinden bir kısmı uzun açıklama yöntemiyle okutmuştur. Bu eserlerin ve icazetli olduğu tüm eserlerin umûmî/mutlak icazetini oğluna vermiştir.⁶⁵ Nûrulkak, Babürlü hükümdarı Şah Cihan (1628-1658) döneminde Ekberâbâd (Agra) şehrinde kadılık görevine getirilmiş, ancak bu görevde fazla kalmamıştır.⁶⁶ Çünkü babası vefat ederken halife olarak Nûrulkak'ı seçip medresenin başına geçmesini vasiyet etmiş, Nûrulkak da kadılık görevini terk ederek babasından kalan medresenin başına geçerek uzun yıllar ilimle meşgul olmuştur.⁶⁷ Diğer yandan tasavvufta Nakşibendiliğe intisap ederek İmâm-ı Rabbânî'nin

⁶² Ishaq, *India's Contribution*, 148-163.

⁶³ Scott Kugle, "Abd Al-Haq Dihlawi, An Accidental Revivalist: Knowledge And Power In The Passage From Delhi To Makka", *Journal of Islamic Studies* 19/2 (2008), 209 (Dipnot).

⁶⁴ Abdülhay el-Haseni, *Nühzetü'l-havâtır*, 5/551.

⁶⁵ Dihlevî, *Zikru icâzât*, 121.

⁶⁶ Rahman Ali Mevlevî, *Tezkire-i Ulema-i Hind*, ts., 246.

⁶⁷ Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevî*, 231.

oğlu Muhammed Ma'sum'un⁶⁸ ve Muhammed Said'in müridi olmuştur.⁶⁹ Yazdığı şiirlerde *el-Meşrikî* mahlasını kullanmıştır.⁷⁰

Nürulhak'ın "*Teysîru'l-kârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî, Şerhu Şemâil et-Tirmizî, Tefsîru Sureti'l-Fâtiha, Haşiye alâ şerhi'l-Câmî, Şerhu'l-Adudiyye, Şerhu'l-Metâli', Şerhu Hidâyeti'l-Hikme, Şerhu'l-Kırâni's-Sa'deyn, Zübdetü't-tevârih, Risale fî beyânî'r-Ru'yâ, Muhyi'l-Kulûb, Mesnevi-yi tuhfeti'l-Irakiyyîn*"⁷¹ adlı eserleri bulunmaktadır. Bu eserlerden Farsça Buhârî Şerhî olan *Teysîru'l-kârî* ve tarih kitabı olan *Zübdetü't-tevârih* sonraki dönemlerde de meşhur olmuş eserlerdendir. Abdülhak Dihlevî Hadis çalışmalarında *Mişkat*'ı esas almış, Nürulhak ise *Sahih-i Buhârî*'yi esas almıştır. Nürulhak *Sahihu'l-Buhârî* üzerine yazdığı *Teysîru'l-kârî* adlı şerhini dönemin hükümdarı Evrengzib Alemgîr'e hediye etmiştir. Bu eser 1298/1881 yılında Leknev'de el-Matbatül'l-Alevîyye'de basılmıştır.⁷² Nürulhak babası gibi uzun yaşamış, 1073/1662 yılında 90 yaşında vefat etmiş ve Delhî'de babasının kabrinin yanına defnedilmiştir.⁷³ Yazdığı bu eserlerin yanında babasından kalan medresenin başında durmuş, yine babasından aldığı icazetle talebe yetiştirmiş ve hadis ilminin bölgede yayılmasına katkıda bulunmuştur. Yetiştirdiği talebeler arasında şu isimler bulunmaktadır:

- 1- Abdullah es-Siyalkûtî (ö.1093/1682)⁷⁴
- 2-Muhammed Lika Seharenpûrî (ö?)⁷⁵
- 3- Muhammed Reşid el-Osmanî el-Cavnûrî (ö. 1083/1672)⁷⁶
- 4-Mübarek b. Fahrüddin el-Bilgrâmî (ö.1115/1703)⁷⁷
- 5- Muktedir b. Abdünnebî el-Bihârî (ö.?)⁷⁸
- 6-İmaduddin Pulvarevi (ö. 1124/1712)⁷⁹

⁶⁸ Mevlevî, *Tezkire-i Ulema-i Hind*, 246.

⁶⁹ Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtr*, 5/482.

⁷⁰ Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtr*, 5/558.

⁷¹ Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevî*, 238; Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtr*, 5/658.

⁷² Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevî*, 232.

⁷³ Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevî*, 234; Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 72.

⁷⁴ Evrengzib Alemgîr Şah dönemi önemli âlimlerinden Abdullah Siyalkûtî'nin Usul-i Fikh ve Tefsir konularında eserleri bulunmakla beraber hadis dersi verdiği bilinmemektedir. bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtr*, 5/577.

⁷⁵ Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtr*, 5/629-630.

⁷⁶ Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtr*, 5/632-633; Yasin b. Ahmed el-Benarsî Cavnur'da ondan hadis almıştır. Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtr*, 5/662-663.

⁷⁷ Hamza b. Âl Muhammed el-Marhrolî, Tafil Muhammed el-Atrolî'den o da Mübarek b. Fahrüddin el-Bilgrâmî'den hadis almıştır. Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtr*, 6/716; Hadis ilmini devam ettiren Tafil Muhammed el-Atrolî ve Abdülcelil el-Haseni el-Bilgrâmî adlı iki meşhur talebesi vardır. Hadis icazetleri bu iki kanaldan devam etmiştir. Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtr*, 6/792.

⁷⁸ Muhammed Reşid Osmanî'nin talebesi Yasin b. Ahmed el-Benarsî'nin talebesidir. Aldığı hadis icazetini bulunduğu bölgede yaymıştır. Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtr*, 6/758.

⁷⁹ Nürulhak Dihlevî'nin talebelerinden hadis ilmini almış ve Pulvar bölgesine taşımıştır. Bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtr*, 6/767.

Bu talebelerden bazıları Nurulhak'tan aldıkları icazetle bölgelerine dönerek hadis eğitimini gittikleri yerlere taşımışlardır. Muhammed Reşid el-Cavnûrî, Cavnpur bölgesine, Mübarek b. Fahrüddin el-Bilgramî ise Bilgram bölgesine hadis ilmini taşımış orada pek çok talebe yetiştirmiştir.⁸⁰

2.2. Nûrulhak Dihlevî'nin neslinden gelen muhaddisler

Nûrulhak Dihlevî'nin neslinden pek çok âlim çıkmış ve Hint Altkıtası'nda hadis ilminin yayılması için hizmet etmiştir. Bu silsileden gelen âlimler şöyle listelenebilir:

- 1- Nûrullah b. Nûrulhak ed-Dihlevî⁸¹
- 2-Müftî Nûrulhak b. Muhibbullah b. Nurullah b. Nûrulhak ed-Dihlevî⁸²
- 3- Fahrüddin b. Muhibbullah b. Nurullah b. Nûrulhak ed-Dihlevî⁸³
- 4-Muhammed Şeyhulislam b. Fahrüddin b. Muhibbullah b. Nurullah b. Nûrulhak ed-Dihlevî⁸⁴
- 5- Selamullah b. Şeyhulislam b. Fahrüddin ed-Dihlevî⁸⁵
- 7- Muhammed Sâlim b. Selâmullah b. Şeyhu'l-İslâm ed-Dihlevî⁸⁶
- 8- Nûrulislam b. Selâmullah b. Şeyhulislam ed-Dihlevî er-Rampurî⁸⁷
- 9- Müftî İkrâmuddin b. Nizâmuddin b. Nûrulhak b. Muhibbullah ed-Dihlevî (d. 1190-91/1776-77)⁸⁸

⁸⁰ Ishaq, *India's Contribution*, 148-163; Abdülhay el-Haseni, *Nüzheti'l-havâtır*, 5/632-633;

⁸¹ *Eşrefü'l-vesâil* adlı Farsça *Şemâil-i Tirmizî* şerhi vardır. Bu eseri 1091 Evrengzib Âlemgir döneminde yazmıştır. Bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzheti'l-havâtır*, 6/728.

⁸² Muhibbullah'ın ikinci oğludur. Babasından ders almış, Abdülhak Dihlevî'nin Ma sebete bi's-sünne adlı eserine Farsça şerh yazmıştır. Bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzheti'l-havâtır*, 6/854.

⁸³ Babaları gibi fıkıh ve hadis üzerine uzmanlaşmış, tasnif ve tedris faaliyeti yürütmüştür. *Sahih-i Müslim*'in Farsça şerhi, *Hisnu'l-Hasin* ve *Aynü'l-İlm* üzerine şerhi vardır. Bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzheti'l-havâtır*, 6/779.

⁸⁴ 6 cilt Farsça *Sahih-i Buhârî* şerhi vardır. *Keşfu'l-gitâ amme lezime ale'l-ehyâ li'l-mevtâ* ve *Tardu'l-evhâm an eseri'l-İmâmi'l-Hümmam* adlı eserleri vardır. Bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzheti'l-havâtır*, 6/733.

⁸⁵ Feyzullah Han (ö.1208/1793) döneminde Rampur'a gitmiştir. *el-Kemâleyn ale'l-Celâleyn* ve *el-Muhallâ şerhu'l-Muvatta* adlı eserleri meşhurdur. *el-Muhallâ*'yı 1215/1800 yılında yazmıştır. *Şerhu Şemâil-i Tirmizî*, *Hulâstu'l-menâkıb fi fedâil-i Ehl-i'l-Beyt*, *Risale fi usuli'l-hadis*, *Risale fi'l-İşare bi's-sebbâbe inde't-teşehhüd fi's-salâ* başlıklı risaleleri vardır. (1229/1814 veya 1233/1818) yılında vefat etmiştir. Bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzheti'l-havâtır*, 7/983.

⁸⁶ Hint diyarında yetişmiş, kendi dönemindeki âlimlerden ders okumuş, Haremeyn'i ziyaret ettikten sonra Hindistan'a dönmüştür. *Usulü'l-îmân fi hubbu'n-Nebi* ve *Âlihi min ehli's-sâdeti ve'l-ikân* adlı eseri yazmıştır. Bu eser 1259/1843 yılında müellif hayattayken basılmıştır. Ayrıca *Nuru'l-îman*, *Letâifu'l-esrâr fi'r-ruka ve'l-Ganâim*, *Tariku's-sâlim*, *Tercümetü Hizbu'l-bahr*, *Risale fi cevâzi istimâi'l-ginâ* adlı eserleri bulunmaktadır. bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzheti'l-havâtır*, 7/1094.

⁸⁷ Rampur'da doğup yetişmiştir. Rampur'da Hasan b. Gulâm Mustafâdan ve Abdulalî b. Nizâmuddin'den ders almıştır. Hey'et, hendese ve hisab ilminde uzmanlaşmıştır. Zaman konusunda *İşâru'l-hak* adlı risalesi, mekan konusunda risale, *Risale fi Usuli'l-Hadis*, *Hâşiye ale's-Süllem li'l-Kâdi*, *Haşiye ale Mir zâde* adlı eserleri yazmıştır. Bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzheti'l-havâtır*, 7/1127.

⁸⁸ Delhîde doğmuş, babası ve Muhammed Kazım Dihlevî'den ders almıştır. *Sellû's-samsâm ale men kâle inne'l-mezevira leysset bi-haram*, *Saâdetü'l-kevneyn fi fedâil-i-Hasaneyn* adlı eserleri bulunmaktadır. Abdülhay el-Haseni, *Nüzheti'l-havâtır*, 7/921.

10- Azizulhak b. Senâul-Hak b. Ziyaulhak b. Muhibbullah b. Nurullah b. Nûrulhak el-Cavnpurî el-Leknevî (ö. 1213/1798)⁸⁹

3. ABDÜLHAK DİHLEVÎ'NİN DELHÎ'DE BAŞLATTIĞI HADİS EĞİTİMİNİN FARKLI ŞEHİRLERE YAYILMASI

Abdülhak Dihlevî'nin talebeleri nisbelerine göre sıralandığında on tanesi Dihlevî, üçü Keşmîrî, ikisi Bilgrâmî, ikisi Siyalkûtî, biri Zaferâbâdî, biri Kevrevî, biri Cavnpurî biri Hâfî, biri Sirhindî, biri İlahâbâdî, biri Gucerâtî nispesine sahiptir. Bu durum Abdülhak'ın medresesinin Delhi merkezinde faaliyet gösterdiğini ve talebelerinin Keşmir, Bilgram ve Siyalkut şehirleri başta olmak üzere Hint Altkıtası'nın pek çok bölgesine giderek Abdülhak'tan aldıkları hadis icazetlerini yaydıklarını göstermektedir. Zirâ bu talebelerin hayatları incelendiğinde Abdülhak Muhaddis'in eğitiminden geçtikten sonra çeşitli şehirlerde medreseler kurarak müfredat derslerinin yanında hadis eserleri de okuttukları görülmektedir. Delhî'de Abdülhak'ın oğulları ve torunu başta olmak üzere babadan oğula geçen bir ilmî silsile oluşmuş ve bu silsiledeki şahsiyetler yaklaşık altı kuşak hadis tedris ve telif faaliyetini devam ettirmişlerdir.⁹⁰ Oğullarının yanında yetiştirdiği talebeler de gittikleri yerlerde hadis tedrisine önem vermişlerdir. Örnek olarak Abdülhak Muhaddis'in Keşmirli üç talebesi Haydar b. Firûz el-Keşmîrî (ö. 1057/1647), Muînuddin el-Keşmîrî (ö. 1085/1674) ve Şeyh Abdürrahim el-Keşmîrî'nin Keşmir bölgesinde hadis ilminin yayılmasında önemli katkıları olmuştur.⁹¹

Nûrulhak Dihlevî'nin talebelerinin nisbeleri incelendiğinde el-Bilgrâmî, el-Cavnpurî el-Bihârî, es-Siyalkûtî, Seharenpurî, ve Pulvarî gibi nisbelerin olduğu görülmektedir. Bu talebeler hadis ilmini Nûrulhak'tan veya onun talebelerinden aldıktan sonra memleketlerine dönerek tedris faaliyetleri yürütmüşlerdir. Nûrulhak Dihlevî'nin talebesi Mübarek b. Fahrüddin el-Bilgrâmî Bilgram şehrinde, Abdülhak Dihlevî'nin de talebeleri arasında zikredilen Muhammed Reşîd el-Cavnpurî ise Cavnpur şehrinde hadis ilminin yayılmasına katkıda bulunmuştur. Muhammed Reşîd, Nûrulhak'tan *Mesâbîh*, *Mişkât* ve *Buhârî* eserlerini okumuş ve pek çok talebe yetiştirmiştir.⁹² Muhammed Reşîd'in talebesi Eminuddin el-Cavnpurî (ö. 1135/1723 sonrası) Abdülhak Dihlevî'nin *Mişkât* şerhi olan *Eşî'atü'l-*

⁸⁹ Cavnpur'da doğmuş ve oradaki âlimlerden eğitim almıştır. Gulam Reşîd Cavnpurî'den ders almış ve tarikatta ona intisap etmiştir. Leknev şehrine gidip oraya yerleşerek talebe yetiştirmiştir. Bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzhëtü'l-havâtır*, 7/1038.

⁹⁰ Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevî*, 255.

⁹¹ Mushtaq Ahmad Wani, *Development of Islamic Sciences in Kashmir* (Aligarh (India): Department of Islamic Studies Aligarh Muslim University, Doktora, 1999), 105.

⁹² Abdülhay el-Haseni, *Nüzhëtü'l-havâtır*, 5/632.

lema'ât'ını *el-Mukteneyât* adıyla ihtisar etmiştir.⁹³ Muktedir b. Abdünnebi el-Bihârî (ö.?) Nûrulhak ed-Dihlevî'den hadis almış, yeğeni Muhammed Atik b. Abdüssemi' el-Bihârî'yi (ö. 1149/1736) yetiştirmiştir. Neticede Abdülhak Dihlevî döneminde Delhî, Keşmir ve Bilgram şehirlerinde hadis tedrisi yapılırken Nûrulhak Dihlevî'nin çabalarıyla bu şehirlere ek olarak Bihâr, Seharenpûr ve Pulvar gibi şehirlerde hadis ilmi okutulmaya başlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca Abdülhak Dihlevî'nin torunlarından Selamullah'ın Delhî'den ayrılıp Rampur'a yerleşmesiyle Rampur şehrinde hadis tedris faaliyeti yoğunluk kazanmıştır. Abdülhak Dihlevî'nin torunlarından Selamullah, Rampur bölgesinde medrese eğitimini yürütmüş ve hadis icazetleri vermiştir. Aynı zamanda *el-Kemâleyn ale'l-Celâleyn* ve *el-Muhallâ şerhu'l-Muvatta* adlı eserleri yazarak bölgede tanınan bir âlim olmuştur.⁹⁴ Muhammed Sâlim ve Nûrulislam adlı iki oğlunu yetiştirmiş, Muhammed Sâlim Delhî'de, Nûrulislam ise Rampur şehrinde hadis ilmine hizmet etmiştir. Ünlü Hint tarihçisi Abdülhay el-Haseni'nin icazet silsilesi Selâmullah'ın kanalıyla Abdülhak Dihlevî'ye ulaşmaktadır.⁹⁵ Selamullah'ın ve çocuklarının talebeleri şunlardır: Gulâm Geylânî b. Ahmed eş-Şerif el-Bağdadî el-Hindî er-Rampurî (ö. 1234/1819)⁹⁶, Habibunnebi b. Ziyaunnebi el-Ömerî es-Sirhindî er-Rampurî (ö. 1261/1845)⁹⁷, Gıyasuddin b. Celâluddin b. Şerefuddin es-Siddîkî er-Rampurî (ö. 1261/1845)⁹⁸, Nasiruddin b. Gulâm Hüseyin er-Rampurî (ö. 1266/ 1850)⁹⁹, İbrahim b. Müdinullah en-Nekrenhesvî (ö. 1282/1865)¹⁰⁰, Abdulhâdi b. Abdülkadir b. Muhammed Ekrem Rampurî (ö.

⁹³ Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtır*, 6/701.

⁹⁴ Ishaq, *India's Contribution*, 157-158; Nizâmî, *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dehlevi*, 235.

⁹⁵ Ömer b. Muahammed Sirâc Habîbullâh (ed.), *el-İcâzâtü'l-Hindiyye ve terâcimi ulemâihâ* (Mename: Mektebetu Nizam Ya'kubi el-Hassa, 2022), 3/1663-1667.

⁹⁶ Bili Behit'te doğup, Rampur'a taşınmıştır. Molla Hasan b. Gulâm el-Leknevî'den, Abdulâlî b. Nizâmuddin es-Sehâlevî'den ders almıştır. Selamullah'tan Rampur'dayken hadis dinlemiş ardından Delhî'ye giderek Abdülaziz ed-Dihlevî'den hadis almıştır. 1234/1819 yılında vefat etmiştir. Bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtır*, 7/1051.

⁹⁷ Ahmed es-Sirhindî'nin soyundan gelmektedir. Rampur'da doğmuş ve orada yetişmiştir. Şeyh Cemaluddin, Müftî Şerefuddin, Seyyid Gulâm Geylânî'den ders okumuştur. Nurulislam b. Selâmullah'tan hadis almış, hocalık yapmış ve talebe yetiştirmiştir. Bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtır*, 7/949.

⁹⁸ Gulâm Geylânî er-Rampurî'den ve Nurulislam b. Selâmullah'tan ders almıştır. *Gıyâsu'l-luğât* adlı eseri vardır. 1261/1845 yılında vefat etmiştir. Bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtır*, 7/1059.

⁹⁹ Rampur şehrinde doğup yetişmiştir. Medrese derslerinden makulata ve menkulâta dair olanları Nuru'l-İslâm b. Selâmullah'tan okumuştur. Hocalık yapmış ve pek çok kişiye ders vermiştir. 1266/1850 yılında vefat etmiştir. Bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtır*, 7/1124.

¹⁰⁰ İbrahim b. Müdinullah en-Nekrenhesvî; 1225/1810, Babasından ve diğer hocalarından muhtasar ders kitaplarını okumuştur. Rampur'a giderek Nuru'l-İslâm b. Selamullah'dan ders almıştır. Ardından Delhî'ye giderek Sadruddin ed-Dihlevî'den ders alarak, Abdülaziz ed-Dihlevî'nin iki torunu Hasan Ali ve İshak Efdâl el-Ömerî'den hadis tahsil etmiştir. Kalküta Yüksek Medresesinde 18 yıl ders vermiş, Haremeyne giderek oradan değerli kitaplar getirmiştir. Kendisinden İlahdâd ve bazı âlimler ders almıştır. Eserleri *el-Muhibbi şerhu divani'l-Mütenebbi*, *Haşiye ale şerhiş-Semsiyye*'dir. 1282/1865 yılı Ramazan ayında vefat etmiştir. Bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtır*, 7/889.

1287/1870)¹⁰¹, Habiburrahman b. İmdâd Ali el-Kâzımî (ö. 1322/1904), Muhammed Şah b. Hasan Şah b. Seyyid Şah el-Hüseynî el-Hanefî er-Rampurî (ö. 1338/1919)¹⁰², Muhammed Ruşen el-Hanefî en-Narnolî (ö.?)¹⁰³.

SONUÇ

XI./XVII. asır tüm İslam âleminde hadis ilminin zayıflamaya başladığı bir dönem olarak kabul edilir. Bu dönemde Hint Altkıtası'ndan Hicaz'a giderek dönemin önemli muhaddislerinden hadis ilmini tahsil eden Abdülhak Dihlevî, memleketi Delhî şehrine dönerek Kur'an ve hadis merkezli bir medrese kurmuş, 52 yıl süren telif ve tedris faaliyeti yürüterek Kuzey Hindistan merkezinden tüm Hint Altkıtası'na yayılan bir hadis çığırını açmıştır. Abdülhak Dihlevî'den sonra hadis merkezli telif ve tedris faaliyetini oğlu Nûrulhak devam ettirmiş ve bu ailenin çabalarıyla bu faaliyet Delhî merkezinde yıllarca devam etmesi yanında çeşitli şehirlere yayılmıştır. Bu şehirler; Keşmir, Bilgram, Cavnpur, Siyalkût, Sirhind, İlahâbâd, Gucerât, Bihâr, Seharenpûr, Pulvar, Leknev ve Rampur'dur. Nûrulhak'ın çocukları ve neslinden gelenler kanalıyla bu faaliyet yaklaşık 6 kuşak devam etmiş, Selamullah'ın iki çocuğuyla son bulmuştur. Çalışmada bu ailenin hadis telif ve tedris faaliyeti incelenmiş, *Mişkat*, *Buhari*, *Müslim*, *Şemail* ve *Muvatta*, başta olmak üzere çeşitli hadis eserlerine şerhler yazdıkları, talebe yetiştirerek ve müftülük (kadılık) gibi çeşitli resmi görevleri yerine getirerek halka ve devlete hizmet ettikleri tespit edilmiştir. Abdülhak Dihlevî ve nesli, Hanefî hadis anlayışını bölgede bir asırdan fazla bir süre savunmuştur. Bu amaçla çeşitli eserler kaleme almışlardır. Bu ailenin savunduğu Hanefî merkezli hadis telif ve tedris faaliyeti, Şah Veliyullah ed-Dihlevî, oğulları ve talebeleri gibi muhaddislerin yetişmesine zemin hazırladığı görülmüştür. Ayrıca Hint Altkıtası'nda *Kütüb-i Sitte* merkezli bir şerh faaliyetinin oluşmasında bu ailenin yazdığı şerhlerin etkisi vardır. Hint Altkıtası'nda hadis ilminin yayılmasında Abdülhak Dihlevî'nin neslinin katkıları olduğu gibi

¹⁰¹ Medrese derslerinin bazılarını babasından bazılarını da Nurulislam b. Selamullah'tan ve Müfti Şerefuddin Rampurî'den okumuştur. İngiliz Devletinin hizmetinde çalışmıştır. 1287/1870'de vefat etmiştir. Bk. Abdullah el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtır*, 7/1037.

¹⁰² 1256/1840'da Rampur'da doğmuş, babasından ve Mevlevî Kerimullah, Azizullah, Muazzam Şah'dan Tonk şehrinde ders almıştır. *Sahih-i Müslim*'i Ali Neknevî Muradabâdi'ye okumuş, Rampur şehrinde 30 yıl ders vermiştir. Onun babasından, babasının da Gulâm Hüseyin'den onun da Siraculhak'dan onun da Selamullah Rampurî'den Abdülhak Dihlevî'ye ulaşan rivayeti bulunmaktadır. Tarihçi Abdülhay el-Haseni Muhammed Şah Rampurî'nin bu icazeti kendisine de verdiğini ve Abdülhak'ın *Sebel*'ini de kendisine verdiğini haber vermektedir. Muhammed Şah 1338/1919'da vefat etmiştir. Bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtır*, 8/1361-62.

¹⁰³ Aslı Tavor şehrendir. Ancak dedelerinden biri Narnol'a taşınmış, kendisi de muhtemelen Narnol'da doğmuştur. İlim için yolculuğa çıkmış ve Rampur'a gitmiştir. Bazı medrese kitaplarını Selamullah b. Şeyhulislam'dan ve Ahmed Han Rampurî'den okumuştur. Bk. Abdülhay el-Haseni, *Nüzhetü'l-havâtır*, 7/1094.

onun talebelerinin ve bu talebelerin neslinin de katkıları olmuştur. Abdülhak Dihlevî'yle aynı dönemde yaşamış olan Ahmed Sirhindî ve çocukları gibi hadis eserlerini okutarak ve şerh yazarak hadis ilminin bölgeye yayılmasına katkı sunan nesillerinin incelenmesi ve hoca talebe ilişkilerinin tespit edilerek hadis ilmine katkılarının ortaya çıkarılması başka çalışmalara konu olabilir. Ayrıca bölgede yaygın olan Tasavvufî hareketlerin Hadis ilmine etkisi özellikle Hadis şerhleri incelenerek tespit edilebilir. Bununla birlikte Hanefî hadis anlayışını savunması yönüyle bu dönemin eserleri incelenerek neden bu tarz eserler telif edildiği üzerinde durulabilir.

KAYNAKÇA

- Abdulgafur Zeynüddin el-Kâsımî el-Melibârî. *Taskîlu'l-mir'ât bişerhi mukaddimeti'l-Miškât fi ilmi mustalahi'l-hadis*. Kerala- Hindistan: Lecnetü İşâ'atis-sünne li't-Talebe bi-Câmiati İhya-i's-Sünneti'l-İslamiyye, 1. Baskı., 2012.
- Abdülhak b. Seyfeddin ed-Dihlevî - Nureddin Abdurrahman Câmî. *Tekmilü'l-îmân meâ izafeti İ'tikadnâme*. ed. Zâkir Muhammed Abdurrahman Ğazanfer. Karaçi: er-Rahim Akademi, 2000.
- Abdülhay el-Haseni, Abdülhay b. Fahriddin. *İ'lam bimen fi tarihi'l-Hind mine'l-a'lâm = Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi ve'n-nevâzır*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1., 1999.
- Abdülhay el-Hasenî. *es-Sekâfetü'l-İslamiyye fi'l-Hind*. Kahire: Hindâvî, 2012.
- Agitoğlu, Nurullah - Uzundağ, M. Sait. *Hindistan Ehl-i Hadis ekolünde şerh geleneği-Azımabadi'nin (ö. 1911) Avnu'l-Ma'bud adlı eseri-*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
- Ahmed, Aziz. *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam*. çev. Ahmet Küskün. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1990.
- Aydın, Ahmet. *Yavana İslam Medeniyetinin Büyük Havzası: Hint*, 2021.
- Aydın, Fatma. "Bâbürlü Dönemi Hadis Geleneğinde Bir Türk Muhaddis: Abdülhak ed-Dihlevî et-Türki". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/68 (ts.), 1309-1316.
- Azad-ı Bilgrâmî, Seyyid Gulam Ali. *Subhatü'l-mercân fi âsâri Hindustan*. ed. Muhammed Said et-Türayhî. Beyrut: Dar'ur-Rafidayn, 2015.
- A'zamî, Sâhib Âlim el-. "el-Hayatü'd-diniyye ve'l-ilmiyye fi'l-Haremeyniş-Şerifeyn fi'l-karni'l-âşiri'l-hicri : dirase tarihiyye fi dav'i kitabi (Zadü'l-müttakîn fi sülûki tariki'l-yakîn)". *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye* 54/3-4 (2019), 9-75.
- Bedâünî, Abdülkadir. *Müntehabü't-tevârih*. ed. Ahmed Ali Sahib Mevlevi. 3 Cilt. Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengi, 1959.

- Dahelvi, Sheikh Abdul haq Mohadith Dahelvi. *Muqaddimah fi Usool Al-Hadith: A Primer to Usool Al-Hadith*. çev. Muhammad Nabeel Musharraf. y.y.: Australian Islamic Library, 2018.
- Dehlawi, Shaykh 'Abd al-Haqq Muhaddith. *Noble Leadership*. ed. Muhammad Yunus Qadri. Karachi: Jahan-e Hamd, 2022.
- Daudî, Zaferullah. *Şah Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Demirci, Selim. "Bir Tedris Metni olarak Mişkâtü'l-Mesâbih". *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 14/Aralık (2021), 251-274.
- Dihlevî, Abdülhak b Seyfeddin. *Eşi 'atü'l-Lema 'ât fi şerhi Kitâbi'l-Miškât*. 4 Cilt. Bombay: y.y., 1862.
- Dihlevî, Abdülhak b Seyfeddin. *İkmalu esmai ricali Mişkati'l-mesabih : el-Hulefâü'r-raşidin ve evladü'n-Nebi (s.a.v.) ve alü'l-beyt ve ümmehatü'l-mü'minin*. ed. Muhammed Hamid Ahmed Al-i eş-Şeyh Nasır el-Alusi. Dimaşk: Daru Sa'deddin, 2007.
- Dihlevi, Abdülhak b Seyfeddin. *Libas ki sünneteyn our adab*. ed. Muhammed Atallah Naimî. Karaçi: Cemiyetü İşâat-i Ehl-i Sünnet-i Pakistan, 2003.
- Dihlevî, Abdülhak b Seyfeddin. *Mukaddime fi usulî'l-hadis*. thk. Selman el-Hüseyni Nedvî. Beyrut : Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1986. <http://ktp.isam.org.tr/ktp/recordview.php?idno=116807&ele=%3D&wYazarlar=abd%C3%BClhak+dihlevi>
- Dihlevi, Abdülhak b Seyfeddin. *Mukaddimetü'ş-Şeyh maa't-Tuhfeti'l-Merdiyye*. thk. Ebu Rıza el-Attarî el-Medenî. Karaçi: Mektebetü'l-Medine, 2012.
- Dihlevî, Abdülhak b Seyfeddin ed-. *Ahbârü'l-ahyâr*. ed. Alîm Eşref Han,. Tahran: Encümân-ı Âsâr-ı Mefâhir-i Ferhengî, 1383.
- Dihlevî, Abdülhak b Seyfeddin ed-. *el-İkmâl fi esmâ-i'r-rical alâ Mişkati'l-Mesâbih li'l-Hatib et-Tebrizî*. ed. Takiyyüddin en-Nedvî. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2020.
- Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin ed-. *Fethu'r-Rahmân fi isbâti mezhebi'n-Nu'mân el-ma'rûf Envâru's-sünne li-ruvvâdi'l-cenne mea risaleti Aksâmi'l-hadis fi usulî'l-hadis*. ed. Nizamuddîn el-A'zamî. 3 Cilt. Diyobend: el-Mektebetü'l-Hüsâmiyye, 1960.
- Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin ed-. *Kitabu'l-mekâtib ve'r-resâil*. 1 Cilt. Delhi: Mücteba Matbaası, 1297.
- Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin ed-. *Lema 'atü't-tenkîh fi şerhi Mişkati'l-Mesâbih*. ed. Takiyyüddin en-Nedvî. Dimaşk: Dar'ün-Nevâdir, 1. Basım, 2014.

- Dihlevî, Abdülhak b Seyfeddin ed-. *Mâ sebete bi's-sünne fi eyyâmi's-sene*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı., 2018.
- Dihlevî, Abdülhak b Seyfeddin ed-. *Şerhu Sifri's-Saade*. 1 Cilt. Lahor Pakistan: Mektebe Nuriyye Rizviyye, 1978.
- Dihlevî, Ebü'l-Mecd Abdülhak b Seyfeddin b Sadullah. *Zikru icâzâtî'l-hadîs fi'l-kadîm ve'l-hadîs*. Amman : Darü'l-Feth, 2018. <http://ktp.isam.org.tr/ktp/recordview.php?idno=373224&ele=%3D&wYazarlar=abd%C3%BClhak+dihlevi>
- Feridî, Nesim Ahmed. “eş-Şeyh Abdülhak el-Hakkı el-Muhaddis ed-Dihlevî”. çev. Hâlid el-Kasimî. *Sekafetü'l-Hind* 43/1 (1992), 52-57.
- Fettenî, Cemaleddin Muhammed Tahir b. Ali el-Hindi el-. *el-Mugnî fi dabti esmâi ruvâtî'l-enbâ*. ed. Zeynelabidin el-A'zamî. Karaçi: er-Rahîm Akademi, 2007.
- Gavrî, Seyyid Abdülmâcid el-. “el-Muhaddisuş-şeyh 'Abdülhak ed-Dihlevî ve ishâmuhu fi'l-hadîsî'n-Nebevî”. *eL-HADÎS Mecelle İlmiyye* 2/4 (Aralık 2012), 107-131.
- Gözün, Abdülvehhab. “Aşere-i Mübeşşere Dışında Cennetle Müjdelenen Bazı Sahâbiler”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 243-275. <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.672168>
- Hâbibullâh, Ömer b. Muahammed Sirâc (ed.). *el-İcâzâtü'l-Hindiyîye ve terâcimi ulemâihâ*. 7 Cilt. Mename: Mektebetu Nizam Ya'kubi el-Hassa, 2022.
- Hatib Tebrizi, Ebû Abdullah Veliyyüddin Muhammed b. Abdullah - Çetin, İsmail. *Tahkim-i sadad şerh-i mişkat*. 3 Cilt. Isparta: Dilara Yayınları, 1995.
- Hedy bint Râşid b. Hamîd el-Hamîd. *el-Bişerâ bi'l-cenne inde ehli's-sünne ve'l-cemaâ ve inde muhalifihim: Dirâse nakdiyye: mea dirase ve tahkiki'l-işâra ila ta'mîmi'l-Bişâra liş-Şeyh Abdülhak b. Seyfeddin ed-Dihlevî* (ö. 958-1052). Suudi Arabistan: İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Ishaq, Muhammad. *India's Contribution to the Study of Hadith Literature*. East Pakistan: The University of Dacca, 1955.
- Kandemir, M. Yaşar. “Mûaz b. Cebel”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/337. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Karbaksh, Isam Mahmoud - Ahmad, Mustafa Kamel. “el-İslâhu'l-lügavî indeş-Şeyh Abdülhak ed-Dihlevî fi dav'i kitâbihî (Lema'âtüt-tenkih)”. *Dirasat el-ulûmü'l-insaniyye ve'l-İctimaiyye* 47/2 ek 1 (2020), 65-75.
- Kugle, Scott. “Abd Al-Haqq Dihlawi, An Accidental Revivalist: Knowledge And

Power In The Passage From Delhi To Makka”. *Journal of Islamic Studies* 19/2 (2008), 196-246. <https://doi.org/doi:10.1093/jis/etn002>

Mevlevi, Rahman Ali. *Tezkire-i Ulema-i Hind*, ts.

Modađıq, Hedayatullah. “el-Lüđatü'l-Fârisiyye ve Devruha et-Târihi ve's-Sekafi ve Hidmetüha li's-Sünneti'n-Nebevî”. *Bilimname* 41/1 (2020), 1157-1204. <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.556497>

Nedvi, Feridüddin Fehimüddin *el-Muhaddis eş-Şeyh Abdülhak ed-Dihlevî ve men-hecuhu fi kitabihî “Lema'atü't-tenkih fi şerhi Mişkâti'l-Mesâbih”*. 1 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı., 2022.

Nehhas, Ebü Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Muradi. *Smaatü'l-küttab*. ed. Bedr Ahmed Dayf. Beyrut: Dârü'l-Ulumi'l-Arabiyye, 1990.

Nizâmî, Halik Ahmed. *eş-Şeyh el-Muhaddis Abdülhak ed-Dihlevî: hayatuhu ve âsâruhu (958-1056 H.)*. çev. Muhammed Ekrem en-Nedvî. Dımaşk: Darü'l-Kalem, 2013.

Özşenel, Mehmet. *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1.Baskı., 2014.

Sıddik Hasan Han, Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kannevci. *el-Hitta fi zikri's-Sihahi's-Sitte*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.

Şuaybullah Hân, Muhammed. *Keşfu'l-mugîs fi şerhi Mukaddimeti'l-hadis liş-Şeyh el-Allame Abdülhak ed-Dihlevî*. Beyrut: Dâru'l-Mâlikiyye, 2015.

Ünal, İsmail Hakkı. “Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/291-293. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Wani, Mushtaq Ahmad. *Development of Islamic Sciences in Kashmir*. Aligarh (India): Department of Islamic Studies Aligarh Muslim University, Doktora, 1999.

Zekeriyya, Ebubekir Muhammed. “el-Muhaddis Abdülhak ed-Dihlevî ve risaletuhu fi usüli'l-hadis dirase ta'siliyye”. *The Quranic Research Journal* 2/Haziran (2015).